

**ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИОКРЕМЛЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ
ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

В праці досліджуються теоретичні передумови виділення майнових прав як самостійних об'єктів в системі об'єктів цивільних правовідносин та можливості їх цивільного обігу.

Ключові слова: майнові права, об'єкти цивільних правовідносин.

Шимон С.И. Теоретические предусловия выделения имущественных прав как объектов гражданских правоотношений.

В работе исследуются теоретические предусловия выделения имущественных прав как самостоятельных объектов в системе объектов гражданских правоотношений и возможности их гражданского оборота.

Ключевые слова: имущественные права, объекты гражданских правоотношений.

Shymon S.I. Theoretical Preconditions Allocation of Property Rights as Objects of Civil Legal.

Present work reveals theoretical preconditions allocation of property rights as separate objects of civil legal and their participation in public circulation.

Keywords: property rights, objects of civil legal.

Майнові права нині вільно обертаються в цивільному обороті й практично конкурують за поширеністю з іншими, традиційними, об'єктами цивільних правовідносин. Обороти майнових прав привертає увагу сучасних правознавців, у працях яких розглядаються різноманітні аспекти цієї проблеми. Вони дискутуються в працях російських та українських цивілістів, як-от: В.А. Белова, І.А. Полуяхтова, Л.А. Чеговадзе, А.С. Яковлев, Ю.О. Гладь, О.С. Яворської, В.Л. Яроцького та інших вчених. Переважно, в цих роботах вивчаються проблеми цивільного обороту конкретних видів майнових прав: права вимоги, права оренди, цінних паперів тощо. Проте в юридичній літературі не відводиться окремої уваги теоретичному аналізу самої можливості виокремлення майнових прав як об'єктів та визначення факторів, які зумовлюють об'єктоздатність майнових прав, що є метою нашого дослідження.

Можливість визнання майнових прав об'єктами в цивільно-правовій доктрині не є загально схваленою; дискусії стосовно цього точаться в науці навіть зараз, коли цей факт визнано на законодавчому рівні. На жаль, в українській цивілістиці цьому питанню відведено недостатньо уваги, теоретичних аналізів чи обґрунтувань обороту майнових прав у працях сучасників майже не зустрічається. Тоді як в російській цивільно-правовій науці ця проблема є предметом дискусії, в якій можливо виділити кілька підходів. По-перше, майнові права вважаються самостійним і повноцінним об'єктом цивільних правовідносин; по-друге, об'єктами цивільних прав вважаються виключно реальні блага (речі, гроші тощо), а права з їх числа виключаються; по-третє, майнові права не визнаються об'єктами цивільних правовідносин, але визнаються об'єктами цивільного обороту; по-четверте, властивість об'єктів цивільних правовідносин визнається не за всіма, а лише за окремими видами майнових прав – правом вимоги.

Найпристраснішим опонентом визнання майнових прав об'єктами є російський цивіліст В.А. Белов. З одного боку, він вважає, що немає нічого надзвичайного в тому, що до розряду об'єктів цивільних прав закон відносить такі субстанції, які не наділені якостями об'єктів («правооб'єктністю»), але формальне визнання їх такими є бажаним з позиції державної політики. Задоволенню ж господарського, душевного чи іншого неправового інтересу учасників суспільних відносин можуть слугувати тільки об'єкти цих відносин (юридичні об'єкти). Суб'єктивне ж право виступає лише формою, в якій втілюються вимоги щодо таких об'єктів; воно є результатом оцінки цих вимог як таких, що потребують прихисту з боку закону [1]. Крім того, зміст правовідношення (до якого входить суб'єктивне цивільне право) не може водночас бути об'єктом хоч би й іншого правовідношення; інакше довелося б надавати правовідношенню значення юридичного факту [2; с. 17].

На ці аргументи можна заперечити, зокрема, тим, що визнання правовідношення юридичним фактом не є чимсь надзвичайним – і вітчизняна, і зарубіжна правова теорія вказують серед видів юридичних фактів факти-стани [3; 4; 5, с. 764-765] і факти-правовідношення [6, с. 67-75]. Юридичне значення має, як правило, факт існування (чи відсутності) того чи іншого правовідношення. На нашу думку, віднесення «факту-правовідношення» до елементів фактичного складу є доцільним, сумніви ж викликає лише надання йому значення самостійного юридичного факту. Насправді ж він є складовою фактичного складу й у сукупності з іншими фактами (правочин, стан тощо) призводитиме до виникнення цивільних прав та обов'язків.

Повертаючись до позиції В.А. Белова, зазначимо, що в загальному вона зводиться до того, що визнання суб'єктивних прав об'єктами є помилкою, оскільки вони є об'єктами особливого роду юридичних можливостей, які у сукупності утворюють цивільну правоздатність. Об'єктом суб'єктивного права, зазначає автор, може бути тільки субстанція неюридичного світу, що наділена здатністю задовольняти законний майновий інтерес володільця суб'єктивного права на цю субстанцію. Суб'єктивне ж право саме по собі здатне задовольняти інтерес виключно юридичного характеру. Правознавець підкреслює, що правове відношення мислимо і без спрямованості на якийсь фактичний об'єкт, бо його метою і результатом є задоволення юридичного (а не майнового) інтересу. Такий висновок ґрунтується на особливому погляді цього вченого на об'єкт цивільних прав, який, на його думку, виявляє себе не інакше, як сукупність юридично значимих властивостей, характеристика яких становить частину характеристики типового або конкретного правовідношення; кінцева функція об'єкта правовідношення – описати чи індивідуалізувати правовідношення. Автор розрізняє реальні об'єкти – об'єкти фактичних відносин, і

юридичні об'єкти. До «безоб'єктних» правовідносин правник причисляє такі, що виникають з договорів про відступлення права вимоги, факторингу, застави майнових прав, новації, з попередніх договорів та з інших обставин, які зумовлюють виникнення обов'язку вчинення юридичних дій, що, на його думку, і вимушує науковців помилково вважати, що об'єктами правовідносин є суб'єктивні права [7; с. 253-255, 275-276].

Проте, повністю заперечити оборотоздатність майнових прав виявляється неможливим, тому вчений знаходить вихід у пропозиції вважати, що суб'єктивні майнові права є об'єктами не правовідносин, а цивільного обороту [8; с. 76-77]. Аналогічно висловлюється А.О. Рибалов, який визнає майнові права єдиним об'єктом цивільного обороту [9; с. 92]. Такий підхід знайшов розуміння і в українській цивілістиці – схожі висновки сформульовано С.А. Сліпченком [10; с. 74-98].

Ці вчені розмежують поняття цивільних правовідносин і цивільного обороту, а останній вважають оборотом суб'єктивних цивільних прав, а не їх об'єктів майнового походження. Проте, при цьому ж В.А. Белов зазначає, що «оборот об'єктів цивільних правовідносин (цивільний оборот) – це сукупність випадків зміни носіїв суб'єктивних цивільних прав»; «цивільний оборот (...) має бути визначений як динаміка суб'єктного складу учасників юридичних (цивільно-правових) відносин, які опосередковують стан приналежності (відчуженості) матеріальних і нематеріальних благ, а також доходів, які вони приносять» [11]. Зауважимо, що таке тлумачення цивільного обороту врешті призводить до помилкового, на нашу думку, висновку, що в цивільному обороті об'єкти знаходяться в статичності, а в динаміці перебувають самі суб'єкти. Це не відповідає самому етимологічному значенню терміну «оборот» (обмін).

Але важливішим видається інше – у наведеному визначенні цивільний оборот визнано «оборотом об'єктів цивільних правовідносин». Важливо, що при цьому вчений зауважує, що об'єктом є «будь-яка субстанція, яка має юридичне значення і не співпадає з його суб'єктами, змістом, а також не входить до кола підстав його динаміки». В таке визначення, за словами самого автора, вписується традиційне розуміння об'єкта, яке закріплене в цивільному законодавстві, з пануванням речової концепції [12, с. 63]. Але ж цього слідувало висновок, що цивільний оборот як оборот об'єктів цивільних правовідносин є оборотом речей, грошей, цінних паперів, іншого майна, майнових прав. Таким чином, запропоноване вченими розмежування, в якому відокремлено цивільний оборот з його об'єктами (суб'єктивними правами) від цивільного правовідношення з його власними об'єктами (речами тощо) втрачає будь-який сенс.

На думку про правильність такого висновку нашою вченою й тлумачення згаданим вченим цивільного обороту як «соціального явища, що виражається в зміні стану приналежності – привласнювання одними особами та відчужуваності від інших осіб об'єктів цивільних прав (правовідносин)» [12, с. 69]. Тут оборот вже розглядається як зміна стану приналежності об'єктів цивільних правовідносин, тобто «зміна стану приналежності» речей, грошей, майнових прав тощо.

Похибка, на нашу думку, спричинена кількома чинниками. Передусім, це прагнення наділити категорію «цивільний оборот» якостями статичного явища, яке є результатом чогось; про це свідчать використані вченим словесні конструкції: «сукупність випадків», «зміна стану»; тоді як слід говорити про «процес». Звідси, спроби відокремити об'єкти цивільного обороту і цивільного правовідношення виглядають штучними.

За такого підходу зі сфери цивільного обороту виключаються будь-які життєві реалії, як-от речі, гроші, цінні папери; якщо в цивільному обороті обертаються виключно права, то його слід було б також вважати категорією абстрактною, яка існує лише в ідеальному світі. Цікаво й те, що В.А. Белов вважає «елементами цивільного обороту» купівлю-продаж, міну тощо та використовує термін «випадки» («случай»). Єдине, що може мати на увазі автор під «випадками» як елементами «сукупності», якою є цивільний оборот, – це правочини; відтак, цивільний оборот мав би вважатися сукупністю правочинів. Якщо виходити з такого уявлення, то ми неминуче дійшли б висновку, що цивільний оборот є підставою виникнення цивільних правовідносин. Але ж позиція автора досліджуваної думки, цивільний оборот є радше наслідком, оскільки означає «зміну носіїв прав».

Важливо, що в межах площини цивільного права купівля-продаж – це правовідносини, а «випадки» – це правочини, юридичні факти. Об'єктом таких правовідносин є речі (та майнові права), цього не заперечує й професор В.А. Белов. Якщо правовідносини купівлі-продажу, міни тощо є елементами цивільного обороту, то об'єктами цього обороту є об'єкти купівлі продажу, міни тощо, тобто об'єкти цивільних правовідносин (речі, гроші, майнові права тощо).

Цивільний оборот виникає з актів розпорядження об'єктами цивільних прав та актів правонаступництва. Тому в літературі висловлювалися припущення про те, що цивільний оборот є сукупністю правочинів та інших юридичних фактів, які зумовлюють виникнення цивільних правовідносин, або сукупністю цивільних правовідносин (О.А. Красавчиков) [13, с. 10-20]. І.А. Полуяхтов відзначає, що цивільний оборот є процесом «переходу суб'єктивних майнових прав учасників цивільних правовідносин, що ґрунтується на здійсненні причинно обумовлених розпорядчих юридичних вчинків» [14].

І.В. Спасибо-Фатєєва визнає оборотом «врегульований нормами права процес переходу благ від одного суб'єкта до іншого» [15], з чого, слідуючи логіці, очевидно, що йдеться про певний вид цивільних правовідносин. Таким чином, можна вважати, що цивільний оборот – це цивільні правовідносини, які опосередковують рух, обертання майнових цінностей (об'єктів) в суспільстві, відображають динаміку майнових відносин і регулюються нормами цивільного права. Перехід прав на відповідні блага є наслідком обороту благ.

В літературі висловлюється думка, що право може виступати виключно об'єктом зобов'язальних правовідносин, тобто право в динаміці, отже об'єктом є лише право вимоги. В статичності ж право являє собою складову змісту правовідношення [16]. Проте жоден автор не вказує, завдяки якій саме своїй властивості, суб'єктивне майнове право може стати об'єктом. Та головна помилка, на нашу думку, в цій позиції полягає в іншому – з того факту, що майнове право є об'єктом зобов'язальних правовідносин не випливає висновок, що таким майновим правом може бути виключно зобов'язальне право. Так, наприклад, право користування

земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб є правом речовим і може бути об'єктом зобов'язальних правовідносин, бо встановлюється на основі договору; право використання винаходу не є зобов'язальним правом, але може бути об'єктом зобов'язальних правовідносин.

В багатьох випадках доводи проти можливості майнових прав виступати об'єктами цивільного обороту є вразливими через те, що ґрунтуються на розгляді майнові прав як об'єктів в межах їхніх «власних» правовідносин, тобто тих, в яких майнове право суб'єктивним правом. Насправді ж у «своєму власному» правовідношенні суб'єктивне право виступає елементом його змісту, а об'єктом може стати виключно в «іншому» правовідношенні.

Майнове суб'єктивне право є складовим елементом змісту майнового цивільного правовідношення. Тому всі майнові права мають прив'язку до відповідних благ майнового характеру (речей, коштів). Якщо зв'язок із реальним майновим благом є безпосереднім, то йдеться про суб'єктивне майнове право як елемент правовідношення. Якщо зв'язок є опосередкованим, – то йдеться про майнове право як об'єкт. Відтак, те правовідношення, в якому право виступатиме об'єктом, є зовнішнім стосовно того правовідношення, з якого це майнове право походить.

Майнові права можна відступити, продати, подарувати, передати під заставу, в довірче управління, вносити в якості інвестиції, в якості внеску до статутного капіталу товариства тощо. Внаслідок таких правочинів, як вважається, може утворюватися «право на право». Однак в теорії зустрічається помилка, яка, на нашу думку, пов'язана з тим, що науковці припускають можливість існування «права» однієї особи на «майнове право» іншої особи. Це вступало б у суперечність із розумінням суб'єктивного права як права, яке належить уповноваженій особі, бо означало б «моє право на чуже право». Насправді ж існує виключно «моє право на моє право»: майнове право як об'єкт є благом, яке належить конкретній особі – носієві цього права-блага, яким вона може розпорядитися; особа є власником свого майнового права (але не чужого).

Це певною мірою вирішує наукову проблему конструкції «право на право». Адже маючи на увазі «суб'єктивне право як елемент змісту правовідношення» ми не виходимо за межі конкретного правовідношення; порушивши ці рамки, достеменно стверджувати, що право є змістом, ми не в змозі; за межами цього правовідношення погляд на це право змінюється, воно втрачає якість змісту правовідношення, об'єктивується і стає благом, яке відкриває шлях до задоволення інтересу. Відтак, в конструкції «право на право» головним елементом є правомочність розпорядження правом як власною можливістю.

Як об'єкти цивільних правовідносин майнові права підкоряються відповідному правовому режиму. Він полягає у встановлених законом правилах щодо порядку використання майнового права, способів та меж здійснення, способів передавання, обсягу прав, які підлягають передаванню, характеру прав, які передаються, форм та умов передавання тощо. Це забезпечує можливість існування майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин.

Відтак, постає питання, який саме правовий режим встановлено для майнових прав? З цього приводу також висловлюються протилежні підходи. По-перше, висувуються наміри поширювати на них існуючі механізми, що встановлені для речей, як універсальних об'єктів. По-друге, пропонується створити самостійні механізми в спеціальних правових нормах.

Так, позиція української дослідниці в аналізі майнових прав як об'єкта купівлі-продажу О.С. Яворської свідчить про прагнення поширити на випадки обороту майнових прав правил щодо речей [16]. Ю.О.Гладь визнає за ними правовий режим майна [18], що тотожне попередній думці. Російські вчені висловили кілька пропозицій. Перша полягає в недоцільності вибудовувати конструкції, які б обслуговували цивільний оборот майнових прав, на тих термінах, що зумовлені обігом речей, бо це призведе до змішування понять та втрати їх змістовної диференціації [19]. Друга зводиться до виокремлення правових норм, які б обслуговували оборот майнових прав, в окрему главу цивільного кодексу [20]. Третя прирівнює майнові права до речей і полягає в наділенні майнових прав правовим режимом володіння, використання та відчуження [21]. В останній виділено три повноваження щодо майнового права, з яких не викликає заперечень лише останнє. Володіння ж прийнятне виключно щодо матеріальних предметів, а стосовно використання майнового права, то очевидно, автор мав на увазі аналог користування правом, «використання» його як можливості, що є нічим іншим, як здійсненням суб'єктивного права.

Підсумовуючи, варто зазначити, що майнове право, виступаючи в якості об'єкта цивільних правовідносин, перебуває у специфічних системних зв'язках кількох рівнів. По-перше, воно є елементом системи «цивільне правовідношення-1» в якості складової його змісту, в межах якого існує як певне повноваження (суб'єктивне право), встановлене щодо речі тощо, тобто іншого (реального блага) об'єкта цивільних прав (від якого походить і повністю залежить); ця складова змісту правовідношення об'єктивується, перетворюючись в об'єкт цивільних прав, внаслідок чого стає елементом системи «цивільне правовідношення-2» (зовнішнього) в якості об'єкта (відчуження, користування); це дозволяє виділяти його як елемент в системі об'єктів цивільних правовідносин. Стосовно суб'єктивних майнових прав слід визнати наявність особливих статичних відносин абсолютного характеру, однією стороною в яких є уповноважена особа (правовласник), а іншою стороною – всі треті особи; відносні цивільні правовідносини виникають як наслідок динаміки абсолютних (статичних) без зміни об'єктів. Процес появи майнового права як об'єкта супроводжується складним зв'язком суб'єктів стосовно реально існуючих матеріальних (чи нематеріальних) благ, а динаміка цих зв'язків слугує підставою виникнення майнового права як об'єкта.

Для відповіді ж на питання про правовий режим майнових прав необхідно, по-перше, визначити основні юридичні ознаки майнових прав як об'єктів, по-друге, розглянути питання про співвідношення правових категорій «речі», «безтілесні речі» та «майнові права», адже концепція майнових прав як об'єктів походить саме від категорії «безтілесних речей», що й має стати предметом подальших наукових пошуків у вивченні даної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть. Т. II. Лица, блага, факты: учебник. / В.А. Белов. – М.: Издательство Юрайт, 2011.
2. Белов В.А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. Опыт исторического исследования, теоретической и догматической конструкции и обобщения российской судебной практики / В.А. Белов. – М.: ЮрИнфоР, 2000.
3. Венгерок А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. 3-е изд. / А.Б. Венгерок. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 282.
4. Морозова С. Юридичні факти. / С. Морозова / Енциклопедія цивільного права України. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України: відп. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – С. 917.
5. Jowitt's Dictionary of English Law. 2 ed. vol. 1. – L., Sweet & Maxwell, 1977.
6. Исаков В.Б. Проблемы теории юридических фактов: дис. докт. юрид. наук: 12.00.01 / В.Б. Исаков. – Свердловск, 1985.
7. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть. Т. II. Лица, блага, факты: учебник. / В.А. Белов. – М.: Издательство Юрайт, 2011.
8. Белов В.А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий. / В.А. Белов // Объекты гражданского оборота: Сборник статей / Отв. Ред. М.А. Рожкова. – М.: Статут, 2007.
9. Рыбалов А.О. Экономические блага и гражданский оборот / А.О. Рыбалов / Объекты гражданского оборота: Сборник статей./ Отв. Ред. М.А. Рожкова. – М.: Статут, 2007. – С.92.
10. Слипченко С.А. Оборотоспособность объектов личных неимущественных прав, обеспечивающих социальное бытие физического лица: монография / С.А. Слипченко. – Х.: ФОП Мічурина Н.А., 2011.
11. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть. Т. II. Лица, блага, факты: учебник. / В.А. Белов. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – С. 282.
12. Белов В.А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий. / В.А. Белов // Объекты гражданского оборота: Сборник статей / Отв. ред. М.А. Рожкова. – М.: Статут, 2007.
13. Красавчиков О.А. Советский гражданский оборот / О.Ф. Красавчиков // Вопросы гражданского, трудового права и гражданского процесса. Ученые записки Свердловского юридического института. – М.: Госюриздат, 1957. – Т. 5.
14. Полуяхтов И.А. Гражданский оборот имущественных прав: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / И.А. Полуяхтов Екатеринбург, 2002.
15. Спасибо-Фатеева І.В. Оборозоздатність об'єктів цивільних прав та її значення для вчинення правочинів. / І.В. Спасибо-Фатеева // Спасибо-Фатеева І.В. Цивілістика на шляху формування доктрин: вибр. наук. пр. / І.В. Спасибо-Фатеева. – Х.: Золоті сторінки, 2012. – С.367.
16. Лысенко А.Н. Имущество в гражданском праве России / А.Н. Лысенко. – М.: Деловой двор, 2010. – С. 72.
17. Яворська О. Майнові права як об'єкти цивільного обороту / О. Яворська / Вісник Львівського Університету імені Івана Франка. Серія юрид. – 2011. – Вип. 53.
18. Гладь Ю.О. Правові засади обігу зобов'язальних вимог кредитора / Ю.О. Гладь // Наукові праці МАУП. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 3(30). – С. 106.
19. Лысенко А.Н. Имущество в гражданском праве России / А.Н. Лысенко. – М.: Деловой двор, 2010. – С. 80.
20. Полуяхтов И.А. Гражданский оборот имущественных прав: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / И.А. Полуяхтов. – Екатеринбург, 2002. – С. 67.
21. Менглиев Ш. Имущественные права как объект права и правоотношения / Ш. Менглиев // Юрист. – 2004. – № 9 [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://journal.zakon.kz/journal/8497>.

* Шимон Світлана Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та трудового права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

УДК 347

Володимир Шевченко *
Микола Ясинок *

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ІНОЗЕМНОГО ЕЛЕМЕНТУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті досліджуються особливості розгляду цивільних справ в судах України за участю іноземного елемента, зокрема розглядаються питання пов'язані із шлюбно-сімейними правовідносинами.

Ключові слова: судочинство, іноземець, іноземний елемент, іноземна держава, рішення суду.